

ВЕРНІК ОЛЕКСІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут психології імені Г. С. Костюка, НАПН України,
м. Київ

СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПОГЛЯДАХ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Здійснено історико-психологічний аналіз становлення уявлень про середовище в національній психологічній науці принагідно до вивчення особистості. Виділяється п'ять умовних хронологічних етапів даного процесу. На першому середовище являє собою об'єктивну даність, що виявляється на матеріально-природному і культурно-духовному рівнях. Другий етап, пов'язаний зі стрімким розвитком педології, характеризується насамперед суб'єктивізацією середовища як суспільно-соціального і повсякденно-предметного рівнів життя індивіда. На третьому відбувається певна регресія – свідоме уникання або заміщення психологічного змісту об'єктивно-матеріалістичним в рамках пануючої ідеології. Четвертий етап становлення поглядів на середовище пов'язується з відходом від класичного детермінізму. Воно перестає усвідомлюватися зовнішнім по відношенню до індивіда, але стає складовою його психічного життя. З іншого боку, й сам індивід усвідомлюється активною складовою середовища. Починаючи з останнього десятиліття ХХ століття проблема середовища виходить на провідні місця в українській психологічній практиці, що обумовлене значними соціальними трансформаціями у суспільстві.

Ключові слова: *індивід, особистість, середовище, українська психологія*

Вступ. Починаючи з другої половини 1980-х років у зв'язку, з одного боку, з соціально-політичними зрушеннями у країні, зокрема, з відкриттям культурних і наукових кордонів, переглядом й переоцінкою історико-політичного минулого; а з іншого – з актуалізованими суспільними запитами практики внаслідок природних і техногенних катаклізмів на території колишнього СРСР середини 1980-х років (Чорнобиль, Спітак й ін.), проблематика середовища в психологічних дослідженнях і практиці виходить на перший план. Передусім, у зв'язку з виникненням значної (масової) кількості постраждалих внаслідок вказаних подій – учасників, переселенців, евакуйованих, їх дітей і т. д., тобто таких категорій, в яких різко змінилися (погіршилися) поточні умови життя, середовище їх існування і розвитку. Разом з тим, вказана проблема не з'явилася на порожньому місці, їй передувало формування відповідних уявлень, закладених дослідниками попередніх поколінь. **Метою** представленої роботи є аналіз даного процесу у історично-часовому вимірі.

Виклад основної частини. Одним з перших у вітчизняній психології до проблеми особистості і середовища звернувся

В.М. Бехтерев, озвучивши її у виступі на II З'їзді російських психіатрів, який відбувся 4 вересня 1905 р. у Києві. Пізніше її було покладено в основу роботи /3/. Визначаючи особистість, науковець стверджує, що вона є «психічний індивід з усіма його самобутніми особливостями, індивід, що є самостійною істотою по відношенню до оточуючих зовнішніх умов» (/3/; С. 100). Однією з особливостей бачення В.М. Бехтерева є використання для пояснення особистості кореня «само-». Самодіяльна істота по відношенню до оточуючого й може називатися особистістю. Й навпаки, відсутність самодіяльності «обезособлює» людину. Відповідаючи на питання: «що сприяє і що перешкоджає розвитку особистості?», учений постулює власне бачення місця і ролі середовища. Особистість постає через внутрішні передумови людини – тілесні і психічні, які, у свою чергу, утворюються виключно через зовнішні обставини. У зовнішніх обставинах він виокремлює три рівня. Перший умовно можна назвати природні обставини, тобто такі, що формуються природним шляхом. Серед останніх він виділяє й кліматичні умови, й умови проживання та харчування, й умови праці, й суспільні відносини тощо /3; С. 114-116/.

До другого рівня відносяться виховання і освіта, які визначають можливості і обмеження для майбутньої самодіяльності особистості. . Нарешті, третій рівень зовнішніх умов, які впливають на особистість є, на думку науковця, її суспільна діяльність – «де нема суспільної діяльності, там нема й повного розвитку особистості» /Бех.; С. 121/.

Таким чином, в поглядах В.М. Бехтерева на середовище (розвитку особистості) можна чітко виокремити дві біполярні характеристики – по-перше, це «природність – культурність»; по-друге, це напрям дії: середовища на особистість й особистості на середовище (Рис. 1).

Напрямок впливу	Тип середовища	
	Природне	Культурне
Середовище на особистість		
Особистість на середовище		

Рис. 1. Модель типологізації напрямів досліджень середовища в розвитку особистості (за В.М. Бехтеревим)

Учень В.М. Бехтерева, уродженець Переяслава, О.Ф. Лазурський в запропонованій оригінальній теорії особистості визначає дві групи життєвих проявів у людини: ендо-психічну, яку ототожнює з нервово-психічною або біологічною організацією людини, й виділяє в ній «нахили» або «здатності», з котрими пов'язані внутрішні та зовнішні збуджувачі; й екзо-психічну групу, зміст якої визначається усією сукупністю відношень особистості до оточуючого середовища. При цьому, як стверджує М.Я. Басов у вступній статті, «поняття «середовища» береться в самому широкому сенсі й включає в себе все те, що протистоїть індивідуальній особистості й до чого особистість може так чи інакше ставитися: природа, речі, люди, соціальні групи, наука, мистецтво, й т.д.» /14; С. 13/. Роз'яснюючи ідею екзо-психіки, О.Ф. Лазурський застерігає, що вона не являє собою щось зовнішнє й поверхове по відношенню до самої особистості. Вона не є тим, що легко змінюється зі змінами у зовнішніх умовах існування. Деякі екзо-прояви, наприклад, звичка до праці, ставлення до власності, соціальні погляди, світоспоглядання й ін., можуть бути такими ж стабільними, як й ендо-риси, незважаючи на зміни в умовах життя.

Відношення між особистістю і середовищем грає в концепції О.Ф. Лазурського важливу роль. Завдяки ньому визначаються рівні розвитку особистості – нижчий, середній і вищий. На нижчому середовище підпорядковує особистість й формує людину, яка, за твердженням вченого, є недостатньо пристосованою до середовища («непристосовані»). На середньому рівні здатність пристосовуватися, орієнтуватися й протистояти середовищу відповідно внутрішніх до інтересів і схильностей людини, зростає. Для таких осіб вводиться термін «пристосовані» /10; С. 27/. Нарешті, вищий рівень у своїй основі має творчий елемент. Особистість такого рівня розвитку не задоволена тільки пристосуванням, але намагається внести в оточуюче життя, ту чи іншу його сферу, щось власне, нове. Вона намагається впливати на середовище, вже пристосовуючи його до себе. Людей, що знаходяться на даному рівні О.Ф. Лазурський називає «тими, що пристосовують». З іншого боку, виділяються й інші відношення особистості і середовища, тобто між ендо-психікою і екзо-психікою, які можуть бути відповідними і невідповідними. У другому випадку, на думку автора, особистість викривляється, «збочується». Це трапляється, коли внутрішні якості, властивості не тільки не знаходять виходу, але й всіляко пригнічуються. Викривляючи особистість, несприятливе середовище завжди настроює особистість проти себе. З викривленнями особистостей, стверджує вчений, ми зустрічаємося на усіх трьох рівнях (Рис. 2).

Ситуація	відношення між ендо- і екзо- психікою	
Активність		
відношення з середовищем	відповідні	невідповідні
неприспособовані		
приспособовані		
перетворювальні		

Рис. 2. Модель співвіднесення середовища і типу особистості (за О.Ф. Лазурським)

Наступним потужним поштовхом до вивчення середовища в психології став розвиток в 1920-х – початку 1930-х років педологічного напрямку вивчення цілісного розвитку дитини, представлений в роботах М.Я. Басова, П.П. Блонського, Л.С. Виготського, Б.А. Залкінда й ін.

Так у підручнику М.Я. Басова (1928) /1/, який складався з двох частин, перша була присвячена розвитку організму людини і чинникам, які його визначають. Серед чинників виділялися спадковість і середовище. Друга частина присвячувалася розвитку людини як активного діяча в оточуючому її середовищі. Середовище тут розумілося «могутнім фактором життя і розвитку всього живого», воно «безмежне щодо границь, нескінченно різнобарвне за змістом й вічно змінне» /2; С. 60-61/. Первинна властивість існування організму в середовищі визначається ученим як *приспосовання*. Проте, у порівнянні з іншими тваринами людина пристосовується не стільки до природного скільки до соціального середовища. Й навіть більше, соціальність пронизує усе, в тому числі і біологічне середовище людини. З іншого боку, людина є діячем й при вивченні її розвитку завжди постає два питання: 1) що являє собою людина сама по собі; й 2) що вона являє собою як діяч в оточуючому середовищі, т.б. «як вона живе, яку активність винаходить у боротьбі за своє існування, як змінюється така активність при тих чи інших змінах умов середовища» /2; С. 252/.

В цілому, визначаючи педологію, П.П. Блонський у 1934 р. стверджував, що це «наука про віковий розвиток дитини в умовах певного соціально-історичного середовища» /3; С. 11/. Серед основних понять педології автором вводиться середовище, в якому виділяється т.з. «аполітична» складова, що виходить з природно-наукового матеріалізму, тобто «природний стан» – квартира, гігієнічні умови й т.п. Вона є важливою складовою розвитку дитини, проте далеко не вичерпує поняття середовища. «Середовище треба розуміти – пише

П.П. Блонський – суспільно-історично, як локалізовані суспільні відносини, від яких звісно залежать і квартира, і гігієнічні умови розвитку. Середовище – це те суспільство, в якому зростає і розвивається дитина..» /3; С.47/.

Вихідним положенням концепції Л.С. Виготського психічного розвитку дитини є те, що у будь-якому психологічному факті задається у своїй нерозривній єдності як властивості суб'єкта, так і властивості тієї дійсності, по відношенню до якої здійснюється його активність. Науковець вважав, що середовище повинно тлумачитись не в абсолютних, а у відносних показниках. Вивчаючи середовище дитини, слід перш за все дізнатися: що воно означає для неї, яке ставлення дитини до окремих сторін цього середовища. Будь-який крок у русі дитини змінює вплив середовища на неї [4]. Центральним положенням у Виготського є нерозривна єдність властивостей людини і властивостей дійсності. Він принципово проти дослідження психічних явищ як окремих, але не погоджується з тим, щоб тлумачити середовище як психологічний чинник, що однаково впливає на дітей різного віку – зокрема, трьох, семи і дванадцяти років.

Звідси, робить висновок учений, жодний розвиток не може складатися з механічного поєднання двох зовнішніх сил, двох чинників, що рухають цей розвиток. Звідси, очевидно, має існувати психологічна одиниця, в якій би були представлені у єдності особливості як дитини, так і середовища. В якості такої одиниці Л.С Виготський запропонував розглядати переживання, як те, в чому представлені як сам суб'єкт, тобто той хто переживає, так і те зовнішнє по відношенню до людини, те, про що вона переживає.. «Переживання будь-якої частини середовища визначає те, який вплив буде мати ... це середовище на дитину. Таким чином, не сам по собі той чи інший момент, взятий безвідносно до дитини, проте цей момент, переломлений через переживання дитини може визначати, як цей момент буде впливати на хід подальшого розвитку» (/4;/ С. 93). Разом з тим, «вплив середовища на розвиток дитини буде визначатися, серед інших впливів, також і ступенем розуміння, усвідомлення, осмислення того, що відбувається в середовищі.» (/4; С. 100/). Тобто середовище, в концепції Л.С. Виготського виступає носієм тих (суспільних) форм, які визначають розвиток дитини. Тим самим можна зробити висновки, що в даному випадку середовище має завжди соціальну природу, а процес його освоєння і взаємодії, в якому формується психіка – є процесом спілкування. Й далі – свідомість дитини являє собою продукт її мовленнєвого спілкування в умовах її активності по відношенню до оточуючої предметної дійсності.

На основі проаналізованого, з урахуванням постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 р. «Про педологічні збочення в системі Наркомпросів» та його наслідків у вигляді повного вилучення усіх видань, пов'язаних з даним напрямком, стає зрозумілою відсутність психологічного контексту терміну «середовище» в подальших працях, оскільки

ки він став ключовим в педології, яка була визнана «лженаукою», а її прихильників, щонайменше, піддавали суспільному цькуванню.

О.М. Леонт'єв, заочно опонуючи концепції Л.С. Виготського, запропонував власне бачення. Насамперед він виходить з оберненої позиції розуміння свідомості дитини – як продукту її діяльності по відношенню до дійсності в умовах мови, мовленнєвого спілкування /11; С. 124/. Таким чином середовище вже виступає дійсністю матеріальних суспільних відносин, а сам стан свідомості особистості як «внутрішня органічна дійсність суб'єкта, не може бути нічим іншим, як системою його фізіологічних процесів; й навпаки, вона стає психологічною, т.б. у своєму власному визначенні, лише у тому випадку, коли ми розглядаємо її всередині того відношення суб'єкта до матеріальної дійсності, в якій вона тільки й виникає» (там же).

У своїй класичній праці «Діяльність, свідомість, особистість» науковець непрямо презентує власне бачення ролі й місця середовища в психології. Ми дослідили в його праці контексти, в яких зустрічається термін «середовище» і з'ясували таке. По-перше, сам термін використовується досить рідко – наприклад, у розділі 5 «Діяльність і особистість» лише 17 разів. Для порівняння, терміни «опосередковано» / «безпосередньо» там же 37 разів. По-друге, він використовується переважно разом з термінами «зовнішнє», «соціальне», «природне», «дискретне». Звідси можна відзначити, що з одного боку середовище для О.М. Леонт'єва завжди виступає зовнішнім і окремим по відношенню до особистості. Разом з тим, застерігаючи від розуміння суспільства – лише як зовнішнього до людини середовища, до якого вона має адаптуватися, подібно тому, як вимушено адаптуються тварини до *зовнішнього природного середовища* (курсив О.В.), він стверджує, що лише «в дискретному середовищі, тобто .. в світі предметів» /11; С. 34/ виникає психічне опосередкування фізіологічних процесів. Тож, психічне відображення регулює діяльність в предметному /дискретному/ середовищі.

Окремо відзначимо погляди на середовище і особистість в творчості С.Л Рубінштейна. По-перше, в його текстах термін «середовище» зустрічається ще рідше, ніж у попереднього автора. Наприклад, у фундаментальному виданні «Проблеми загальної психології» (1973 р.) ми нарахували лише 18 випадків його використання. По-друге, його бачення проблеми розкривається лише в одній, та й те – незавершеній, роботі – «Людина і Світ». Вихідним принципом даної роботи є твердження, що людина є людиною лише у своєму взаємовідношенні до іншої людини. Звідси з необхідністю випливає два взаємообумовлених і взаємопов'язаних відношення – «людина – буття» і «людина – людина» /14; С. 256/. Не вводячи термін «середовище», він стверджує, що людина не може вивчатися поза її відношеннями зі світом в цілому, з його конкретизацією у природі, людині та суспільстві, а, за твердженням М. Кагана, ще й в культурі. Світ, за твердженням С.Л. Рубін-

штейна, це «спілкуючийся одна з одною сукупність людей і речей, точніше сукупність речей і явищ, співвіднесених з людьми. Іншими словами, світ є організована ієрархія різних способів існування, точніше, сутніх з різним способом існування. В цій характеристиці визначальним є людський суспільний спосіб існування» /14; С. 264/. Автор зазначає методологічну неправомірність зовнішнього протиставлення людського способу існування усім іншим. Й більше, він наполягає на конкретному дослідженні для врахування відношень усієї ієрархії, при якому враховується й взаємний, обернений бік кожного з цих відношень. При цьому пропонується приклад: у відношенні організму і середовища варто враховувати не тільки входження організму у середовище, але й обернене – «входження» середовища у визначення організму /14/.

Надзвичайно важливою в рамках нашої проблематики є думка С.Л. Рубінштейна про відношення людини не тільки до оточуючого світу, до інших людей, але й до самої себе. Причому не тільки в констатувальному, але й в дієвому, практично-духовному – як самотворення себе в світі.

Наступною значною в контексті нашого дослідження ідеєю, висловленою в даній праці, є думка про природність етичного в людині /14; С. 333/. Певною мірою вона співзвучна з ідеєю «етики життя» Г. Йонаса і дає підстави для розробки нових екопсихологічних підходів щодо взаємодії особистості і середовища.

В роботах Г.С. Костюка ми віднайшли декілька ідей, які є актуальними, в рамках досліджуваної проблематики, ще й досі. Насамперед, в роботі «Проблема особистості в філософському і психологічному аспектах» висловлюється надважлива думка: «Не існує суспільного, соціального без природного, біологічного, як нема суспільства поза взаємодіючих у ньому індивідів» /7; С. 80/. На наш погляд, дане порівняння може бути поширеним не тільки на конкретне суспільне середовище, але й на будь-яке середовище життя людини. Людина – індивід, особистість – є невід'ємною складовою відповідного середовища її буття. Звідси, з очевидністю, випливає некоректність зовнішнього протиставлення особистості і середовища, й в цьому, даний висновок переформується з розглянутою вище позицією С.Л. Рубінштейна.

У 1940-му році визначаючи середовище як всю сукупність зовнішніх обставин, з якими пов'язане життя, Г.С. Костюк виділяв три його різновиди /8/:

- природне середовище як сукупність речовин, що перебувають поза дитиною й потрібні їй організму для самовідновлення й обміну речовин;
- навколишнє предметне середовище, яке “..потрібне для розвитку діяльності дитини, зокрема пізнавальної”;
- людське середовище, тобто “..виробниче, суспільне життя людей, суспільні відносини, культура, ідеологія”.

Костюком виділено й певні властивості середовища. Воно не лише впливає на людину, але й зазнає зворотного впливу. Подібно до Л.С. Виготського, Г. С. Костюк вважає, що про довкілля слід говорити не взагалі, а як про середовище індивіда (дитини). Він стверджує, що середовище є динамічним, змінюється з часом. Наступна теза щодо ролі середовища в розвитку особистості висловлена Г.С. Костюком по відношенню до концепцій соціалізації особистості, які на той час були притаманні виключно зарубіжній психології. Оцінюючи роль концепцій соціалізації, учений визнає їх позитивний характер в контексті визнання провідної ролі соціального середовища в становленні особистості дитини. Воно є близьким до розкриття «дійсних умов її становлення» /6; С. 111/. В іншому місці автор підкреслює, що вплив соціуму на особистість, в тому числі й спрямований педагогічний опосередковується психічними процесами та властивостями, як складаються у неї виключно в процесі взаємодії з середовищем /7/. Дитина розвивається як особистість, «вростаючи в суспільне середовище, культуру соціуму, в систему суспільних відносин, а спрямовується цей процес навчанням і вихованням в його різних формах» /8; С. 135/.

Ми з'ясували, що середовище в радянській психології починаючи з 1930-х років й до початку 1980-х було фактично під негласною забороною. Лише з другої половини 1980-х років такі обмеження були повністю зняті.

Висновки. В результаті історико-психологічний аналізу уявлень про роль середовища в розвитку особистості було виділено п'ять умовних хронологічних етапів даного процесу. На першому середовище являє собою об'єктивну даність, що виявляється на матеріально-природному і культурно-духовному рівнях. Другий етап, пов'язаний зі стрімким розвитком педології, характеризується насамперед суб'єктивізацією середовища як суспільно-соціального і повсякденно-предметного рівнів життя індивіда. На третьому відбувається певна регресія – свідоме уникання або заміщення психологічного змісту об'єктивно-матеріалістичним в рамках пануючої ідеології. Четвертий етап становлення поглядів на середовище пов'язується з відходом від класичного детермінізму. Воно перестає усвідомлюватися зовнішнім по відношенню до індивіда, але стає складовою його психічного життя. З іншого боку, й сам індивід усвідомлюється активною складовою середовища. Починаючи з останнього десятиліття ХХ століття починається п'ятий етап, коли проблема середовища виходить на провідні місця в українській психологічній практиці.

Список використаних джерел

1. Басов М.Я. Общие вопросы педологии. – М. – Л. : Государственное издание, 1928. – 740 с.
2. Бехтерев В.М. Личность и условия ее развития и здоровья // Бехтерев В.М. Проблемы развития и воспитания человека / Под ред. А.В.Брушлинского и

- В.А.Кольцовой. - М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. С.97-136.
3. Блонский П.П. Педология. – М. : Государственное учебно-педагогическое издание, 1934. – 356 с.
 4. Выготский Л.С. Лекции по педологии. – Ижевск : Издательский дом "Удмуртский университет", 2001. – 304 с.
 5. Даренский В.Ю. Парадоксы целостности человека в наследии Киевской философско-антропологической школы // Вестн. Сев. (Арктич.) федер. ун-та. Сер.: Гуманит. и соц. науки. 2017. № 5. С. 67-77.
 6. Костюк Г. С. Актуальні психологічні питання програмованого навчання / Г. С. Костюк // Психологія навчання і виховання: тези доповідей на республ. психол. конф. / за ред. Г. С. Костюка, Б. Н. Баєва та ін. – Київ, 1964. – С. 3–25
 7. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
 8. Костюк Г.С. Про роль спадковості, середовища і виховання в психічному розвитку дитини // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. / За ред. Л.М. Проколієнко. – К. : Рад.шк., 1989. – стор. 98-133
 9. Кремень В.Г. От диалектики к человеку (К пятидесятилетию выхода в свет работы В.И. Шинкарука «Логика, диалектика и теория познания Гегеля») // Вопр. философии. 2014. № 1. С. 92-103.
 10. Лазурский А.Ф. Классификация личностей. Изд-е 3. – Л. : ГИЗ, 1924. – 290 с.
 11. Леонтьев А.Н. Учение о среде в педологических работах Л.С. Выготского (критическое исследование) // Вопросы психологии, № 1, 1998. – С. 109-125.
 12. Максименко С.Д. Поняття особистості в психології / Психологія особистості:Хрестоматія: Навч. посіб./ О.Б.Мельничук, Р.Ф.Пасічняк, Л.М.Вольнова та ін. – К.: . НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – С. 82-95.
 13. Роменець В.А. Історія психології ХХ століття: [навч. посібн.] / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с
 14. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. - СПб. [и др.] : Питер, 2003. – 508 с.
 15. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. – 2-е вид. – К.: Каравела. – 2013.
 16. Человек и мир человека: моногр. / под ред. В.И. Шинкарука. – Киев, 1977. – 342 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Basov M.Ja. Obshhyye voprosy pedologyu. – М. – Л. : Gosudarstvennoe yzdanye, 1928. – 740 s.
2. Behterev V.M. Lychnost' y uslovyja ee razvytyja y zdorov'ja // Behterev V.M. Problemy razvytyja y vospytanyja cheloveka / Pod red. A.V.Brushlynskogo y V.A.Kol'covoj. - М.: Yzdatel'stvo «Ynstytut praktycheskoj psyhologyu», Voronezh: NPO «МОДЭК», 1997. S.97-136.
3. Blonskyj P.P. Pedologyja. – М. : Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe yzdanye, 1934. – 356 s.
4. Выготский Л.С. Лекции по педологии. – Ижевск : Издательский дом "Удмуртский университет", 2001. – 304 с.
5. Darenskyj V.Ju. Paradoksy celostnomy cheloveka v nasledyy Kyevskoj fylosofsko-antropologicheskoy shkoly // Vestn. Sev. (Arktych.) feder. un-ta. Ser.: Gumanyt. y soc. nauky. 2017. № 5. S. 67-77.
6. Kostjuk G. S. Aktual'ni psihologichni pytannja programovanogo navchannja / G. S. Kostjuk // Psihologija navchannja i vyhovannja: tezy dopovidej na respubl. psihol. konf. / za red. G. S. Kostjuka, B. N. Bajeva ta in. – Kyi'v, 1964. – S. 3–25
7. Kostjuk G.S. Yzbrannyye psyhologicheskyye trudy. – М. : Pedagogyka, 1988. – 304 s.

8. Kostjuk G.S. Pro rol' spadkovosti, seredovysshha i vyhovannja v psyhichnomu rozvytku dytyny // Navchal'no-vyhovnyj proces i psyhichnyj rozvytok osobystosti. / Za red. L.M. Prokolijenko. – K. : Rad.shk., 1989. – stor. 98-133
9. Kremen' V.G. Ot dyalektyky k cheloveku (K pjatydesjatyletju vyhoda v svet raboty V.Y. Shynkaruka «Logyka, dyalektyka y teoryja poznanyja Gegelja») // Vopr. fylosofyy. 2014. № 1. S. 92-103.
10. Lazurskyj A.F. Klassyfykacyja lychnostej. Yzd-e 3. – L. : GYZ, 1924. – 290 s.
11. Leont'ev A.N. Uchenye o srede v pedologicheskych rabotah L.S. Vygotskogo (krytycheskoe yssledovanye) // Voprosy psyhologyy, № 1, 1998. – S. 109-125.
12. Maksymenko S.D. Ponjattja osobystosti v psyhologii' / Psyhologija osobystosti:Hrestomatija: Navch. posib./ O.B.Mel'nychuk, R.F.Pasichnjak, L.M.Vol'nova ta in. – K.: . NPU imeni M.P.Dragomanova, 2009. – S. 82-95.
13. Romenec' V.A. Istorija psyhologii' HH stolittja: [navch. posibn.] / V.A. Romenec', I.P. Manoha. – K.: Lybid', 1998. – 992 s
14. Rubynshtejn S. L. Bytje y soznanye. Chelovek y myr / S. L. Rubynshtejn. - SPb. [y dr.] : Pyter, 2003. – 508 s.
15. Tytarenko T.M. Suchasna psyhologija osobystosti. – 2-e vyd. – K.: Karavela. – 2013.
16. Chelovek y myr cheloveka: monogr. / pod red. V.Y. Shynkaruka. – Kyev, 1977. – 342 s.

Vernik O.

ENVIRONMENT OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN VIEWS OF DOMESTIC SCIENTISTS OF THE XX CENTURY

A historical and psychological analysis of the formation of image about the environment in personality development. There are five conditional chronological stages of this process. In the first stage, the environment is an objective fact, which is manifested on the material-natural and cultural-spiritual levels. The second stage, associated with the rapid development of pedology, is characterized primarily by the subjectivization of the environment as a social and everyday-subject levels of life of the individual. On the third there is a certain regression - the conscious avoidance or replacement of psychological content by objective-materialist within the framework of the prevailing ideology. The fourth stage in the formation of views on the environment is associated with the departure from classical determinism. It ceases to be perceived externally in relation to the individual, but becomes part of his mental life. On the other hand, the individual himself is aware of the active component of the environment. Since the last decade of the twentieth century, the problem of the environment comes to the forefront in Ukrainian psychological practice, which is due to significant social transformations in society.

Keywords: *individual, personality, environment, Ukrainian psychology.*